

KUR'ÂN-I KERİM'DEKİ TAVEFE VE TÜREVLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

A STUDY ON TAWAFA AND ITS DERIVATIVES IN THE QUR'AN

İLHAMİ GÜNAY

DOÇ. DR., KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ,
İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ TEFSİR ANABİLİM DALI
ASSOC. PROF., KÜTAHYA DUMLUPINAR UNIVERSITY,
FACULTY OF THEOLOGY DEPARTMENT OF TAFSEER
KÜTAHYA, TÜRKİYE

ilhami.gunay@dpu.edu.tr

<http://orcid.org/0000-0002-3618-7204>

<http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1263287>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
10 Mart / March 2023

Kabul Tarihi / Accepted
19 Haziran / December 2023

Yayın Tarihi / Published
Haziran / June 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Haziran / June

Atıf / Cite as

Günay, İlhami, "Kur'ân-ı Kerim'deki Tavefe Ve Türevleri Üzerine Bir İnceleme [A Study on Tawafa and its Derivatives in the Qur'an]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 10/1 (Haziran/June 2023): 111-139.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey.

ilahiyatdergisi@kilis.edu.tr



KUR'ÂN-I KERİM'DEKİ TAVÂF VE TÜREVLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Öz

Kelime ve kavramlar, ait olduğu kültürün vazgeçilmez yapı taşlarıdır. Bu hakikat diğer milletler gibi Araplar için de geçerli olmuş, onlar da dil birikimlerini özenle korumuşlardır. Kur'ân-ı Kerim, nüzülü esnasında Arapların anılan dil müktesebatını bazen mevcut manasında bazen de inşa etmekte olduğu yeni inanç, ahlak ve toplumsal sisteminde farklı manalar kazandırarak kullanmıştır. Bu süreçte Arapça kelimelerin semantik değişim geçirmesiyle, lügat manalarında genişleme ve yeni terim anlamları kazanmasına yol açmıştır. Dolayısıyla Kur'ân'ın din ve dünya görüşünü aksettiren kelimelerinin kök anlamlarıyla birlikte bütün olarak incelenmesi, ayetin maksadının doğru kavranması açısından önem arz etmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de sözlük ve terim manalarıyla yer alan kavramlardan, üzerinde çalışılmamış olanlardan birisi de *t-v-f* köküdür. Kur'ân'da *t-v-f*'den türetilen *tâfe yetûfu*, *yetûfune*, *yutâfu* gibi fiil ve *tavâf*, *tûfân*, *tâif* ve *tâife* gibi isim formları geniş anlam yelpazesine kullanılmıştır. Kavramın ilk akla gelen ve en fazla kullanılan kök manası, bir şeyi korumak için onun etrafında yürüyerek dönmek, seyahat için şehirleri dolaşmak, herhangi bir şeyi kaplamak ve yayılmaktır. Onun lügavî manaları arasında hayal, rüya, kalbî meyil, vesvese ve günah gibi hissi/manevî hususlar bulunmaktadır. Kelimenin salgın hastalık, yaygın ölüm getiren afet ve azap vb. anlamları onun, maddi varlıklarla alakalı yönünü oluşturmaktadır. Kelimenin türevleri ve manaları geniş olmakla birlikte çalışmanın merkezini, *tavâf*, *tâif* ve *tâife* kalıplarının oluşturduğu söylenebilir. *Tavâf*ın, “bir şeyin çevresinde sürekli adımlarla dairevi dönmek” şeklindeki sözlük manasının, Kâbe'nin çevresinde dönmekte aynen ve Safa-Merve arasında gidip gelmekte biraz değişerek terimleştiği görülmektedir. *Tavâf*ın, kutsalın etrafında dolanmak terim manasının, cennet ehlinin çevresinde hizmetçilerin dolanmasında ve cehennem ehlinin azap mekânları arasında gidip gelmelerinde kullanılması, Kur'ân'ın iyiliğe teşviki ve kötülükten sakındırmayı kutsala eşdeğer gördüğüne işaret etmektedir. Cahiliye döneminde putların etrafında dönülmesinde *tavâf* yerine *devvâr/dönülen lafzının* kullanılması, yine kök manasındaki kutsala atıf gibi görünmektedir. *Tavâf*ın masterından türetilen bazı kelimeler şeytan, bir yoruma göre melek, insan fertleri ve toplulukları için kullanılmaktadır. Ancak bu kelimenin farklı tabiata sahip varlıklarla ilgili kullanılması, onlarda anlam değişikliğine veya zıtlığına sebep oluşturmamaktadır. Aynı şekilde kelimenin ikrama/rahmete delalet eden manası yanında *âfet/azap zıt anlamlarda* kullanılması, cümle içerisinde ve akışında herhangi bir müphemliğe ve yanlış anlaşılmaya sebep olmamaktadır. Kavramın, dünyevî ve uhrevî hayata dair konularda kullanılması, bu iki hayatın benzerliğine ve/veya farklılığına işaret etmektedir. Yine kelimenin ve türevlerinin farklı cinsten yükümlü varlıklar için kullanılması, herhangi bir anlam değişmesine yol açmamaktadır. Kelimenin *tavf*, *tufân* ve *tayf* masterlarından ilk ikisi, *tavâf*ın sözlük manasına daha yakındır. Üçüncüsü ise geniş anlam alanıyla âyetlere zengin mana kazandırmaktadır. *Tâif*; “surlarla çevrili düşmandan korunan şehir ve geceleyin evlerin etrafında sürekli dönerek koruyan gece bekçisi” anlamlarıyla kök manasıyla uyumludur. Mekke dışından Kâbe'yi *tavaf* etmek için gelen ve kralların elçilerine benzetilenlere “*tâif*” denilmesi kutsala saygı gösterenlere verilen değeri aksettirmektedir. Şeytan ve/veya vesvesesi için *tâif*in kullanılması, iman, takva ve istikamet üzere yaşamının önündeki muhtemel tehlikelere dikkat çekmektedir. Bir bütünün parçası ve çevresinde dolanacak kadar insan topluluğu temel manasını taşıyan *tâife*, medenî surelerde Müslümanların, münafıkların, Ehl-i Kitâbın ve müşriklerin bir kişiden başlayarak yüzbinleri bulan kısımları için kullanılmıştır. Anılan manaların âyetlerin anlaşılmasındaki rolüne binaen içinde *t-v-f* ve türevlerin geçtiği âyetlerin, bu manalara uygun tevlinin teyit edilmesi ve varsa göz ardı edilen anlama göre

yorumlanması önem arz etmektedir. Bütün bu mülahazalar, zikredilen kavramın üzerinde çalışılmasına dayanak oluşturmuş ve alana mütevazı bir katkı sunmayı hedeflemiştir. Çalışmada kelimenin Kur'ân'da kullanılan ve onlarla alakalı olduğu düşünülen türevleri konu edilmiş, sözlük manaları açıklanmış ve içinde geçtiği âyetlere kazandırdığı manalara değinilmiştir. Zikredilen kelimenin kökü ve/veya türevlerinin, âyetlerdeki farklı kıraatlerine bilhassa odaklanılmıştır. Bununla, kıraat farklılıklarının âyete kazandırdığı yeni manaların bulunması hedeflenmiştir. Çalışmada anlam birliği veya yakınlığı olan kelimeler aynı başlık altında incelenmiştir. Kavramın türevlerinin ve ilgili âyetlerin iniş sırasına göre manalarının izlediği seyir kısaca gösterilmeye çalışılmıştır. Çalışma, daha çok klasik lügatlerin ve alanın temel tefsirlerinin verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Kavram, Tavâf, İştikak, İnceleme, Yorum

A STUDY ON TAWĀF AND ITS DERIVATIVES IN THE QURĀN

Abstract

Words and concepts are indispensable building blocks of the culture to which they belong. This truth has been valid for the Arabs as well as other nations, and they have carefully preserved their linguistic knowledge. During its descent, the Qur'ân used the aforementioned language acquis of the Arabs, sometimes in its current sense, and sometimes by bringin it different meanings in the new belief, moral and social system it was building. In this process, with the semantic change of Arabic words, it has led to expansion in the meanings of the lexicon and to gain new term meanings. Therefore, it is important to examine the words of the Qur'ân that reflect the religion and world view, together with their root meanings, in order to understand the purpose of the verse correctly. *t-w-f* root is one of the concepts in the Qur'ân with dictionary and term meanings, which has not been studied. In the Qur'ân, verbs such as *tāfe yeṭūfu*, *yeṭūfūne*, *yuṭāfu* derived from *t-w-f*, and noun forms such as *ṭawāf*, *tūfān*, *tāif* and *tāife* have been used with a wide range of meanings. The first and most commonly used root meaning of the concept is to walk around something to protect it, to travel around cities for travel, to cover anything and spread. Among its lexical meanings, there are emotional/spiritual issues such as imagination, dream, heart inclination, delusion and sin. The word means epidemic, disaster which brings widespread death, and torment, etc. constitute its aspect related to material assets. Although the derivatives and meanings of the word are wide, it can be said that *ṭawāf*, *tāif* and *tāife* forms form the center of the study. It is seen that the dictionary meaning of *ṭawāf*, turning around something in a circle with continuous steps, is preserved in the same way in the first and slightly changed in the second, in the meaning of the terms around the Kaaba and between Safa and Marwa. The use of the term *ṭawāf*, circling around the holy, for servants to circle around the people of Paradise and for the people of Hell to go back and forth between the places of torment, indicates that the Qur'ân considers encouraging good and forbidding evil to be sacred. The use of the word "daewwār/turned" instead of *tawaf* in the period of jahiliyyah seems to refer to the sacred in the root meaning. Some words derived from the infinitive *ṭawāf* are used for devil, according to one interpretation, for angels, human individuals and communities. However, the use of this word in relation to beings of different nature does not cause a change in meaning or antagonism in them. In the same way, the use of the word in the opposite meaning of disaster/torment besides the meaning denoting treat/mercy does not cause any ambiguity or misunderstanding in the sentence and its flow. The use of the concept in matters pertaining to earthly and otherworldly life points to the similarity and/or difference

of these two lives. Again, the use of the word and its derivatives for different kinds of obligatory assets does not cause any change in meaning. The first two infinitives of the word *ṭawf*, *ṭūfān* and *ṭayf* are closer to the dictionary meaning of *ṭawāf*. Third, it gives rich meaning to the verses with its wide meaning area. *Ṭāif*; It is compatible with the root meaning of the city surrounded by walls, protected from the enemy, and the night watchman who constantly revolves around the houses at night. The fact that those who came from outside Mecca to circumambulate the Kaaba and are likened to the envoys of the kings are called *ṭāif* reflects the value given to those who respect the sacred. The use of *ṭāif* for Satan and/or his delusions draws attention to possible dangers in front of living in faith, piety and direction. *Tāife*, which has the basic meaning of a part of a whole and a community of people enough to go around, is used for parts of Muslims, hypocrites, People of the Book and polytheists starting from one person and reaching hundreds of thousands in madani suras. Based on the role of the aforementioned meanings in understanding the verses, it is important to confirm the interpretation of the verses in which *ṭ-w-f* and derivatives are used in accordance with these meanings and to interpret them according to the meaning that is ignored, if any. All these considerations have formed the basis for the study of the mentioned concept and aim to make a modest contribution to the field. In the study, the derivatives of the word used in the Qur'an and thought to be related to them were discussed, the dictionary meanings were explained and the meanings that it gave to the verses were mentioned. "Specially focused on the different recitations of the root and/or derivatives of the mentioned word in the verses. With this, it is aimed to find new meanings brought to the verse by the differences in recitation. In the study, words with similar meanings or closeness are examined under the same title. The study has been prepared by making use of the data of the classical dictionaries and the basic interpretations of the field.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Concept, Ishtiqaq, Ṭawāf, Examination, Interpretation.

GİRİŞ

Dili oluşturan kelimeler, onun vazgeçilmez yapı taşlarıdır. Kelimelerin birbirine üstünlüğünün bulunmadığı, rüçhaniyetin lafzın manasının sonrasındaki manalara uyumunda olduğu söylese¹ de bazı kelimeler, kültürün, inancın ve hayat tarzının oluşmasında temeli teşkil etmektedir. Dolayısıyla her toplum, ilmi, sanatı ve kültürü kendisiyle ürettiği ve bunları sonraki nesillere kendisiyle taşıdığı dillerini kutsallık derecesinde önemsemektedir. Bu hakikat Araplar için de öyle olmuş, şiir, hitabe vb. dilsel maharetlerini edebiyat şölenlerinde ve divanlarında yarıştırmışlar ve yaşatmışlardır.

Kur'an-ı Kerim, inişinden önceki Arapçanın bu dil birikimini ve kavramlarını kullanmış ancak, yeni bir inanç, ahlak ve sosyal düzen sisteminde ona yeni manalar kazandırmıştır. İzutsu'nun (1914-1993) tabiriyle vahiy öncesinde

¹ Ebü Bekr Abdulkâhîr el-Cürçânî, *Kitâbü delâilî'l-icâz*, t'alik: Mahmud Muhammed Şâkir (Kâhire: Mektebetu Hâncî, 1984), 46.

kullanılan kavramlar, vahiyle birlikte semantik değişim geçirmiştir.² Kelimeler kimi zaman lügat manasında ve bazen kazandığı terim anlamıyla mana değişikliklerine³ maruz kalmıştır. Dolayısıyla Kur'ân'ın din ve dünya görüşünü yansıtan bu kelimelerin ve kavramların tahlili,⁴ ait olduğu âyetin maksadını kavramak bakımından çok önemlidir. Kur'ân'da yer alan her kavramın, indiği dönemde neyi kastettiği, hangi konuyu açıklamak ve problemi çözmek üzere kullanıldığı, fert ve toplumu nasıl etkilediği tespiti değer bir konudur.

Çoğu Kur'ânî kavramlar, birçok mana içermekte, vücûhleri ve nezairleri bulunmaktadır. Diğer bir deyişle bu kavramlar, onun icazını, belagatini ve mana zenginliğini göstermektedir.⁵ Aynı kökten türetilen kelimelerin birbiriy-le olan mana ilişkisi, kök manasından izler taşımakla birlikte farklı alanlarda kullanılabilir. Bu yüzden bir kavramın, hangi zaman diliminde ve konu merkezinde hangi anlamıyla kullanıldığını belirlemek, içerisinde yer aldığı âyet/âyet gruplarının doğru anlaşılmasına yardım etmektedir. Bu bağlamda Kur'ân'ın bazı kelime ve kavramları üzerinde yüzlerce akademik çalışma yapılmıştır.⁶ Özeldir tavâf kavramı ise yalnızca tebliğ ölçüğünde âdetli kadının tavafı,⁷ şehri dolaşmak⁸ ve Türk sanatında tavaf⁹ adlarıyla çalışılmıştır. Aynı kökten türetilen tâif isminin Kur'ân-ı Kerîm'de kullanımı ve bilhassa Tâif şehri merkeze alınarak hazırlanmış bir makaleye ulaşılmıştır.¹⁰ Bahse konu kavramın bütün türevleriyle tefsir ölçüğünde çalışılmadığı müşahade edilerek bu çalışmamızla alandaki boşluğun doldurulması hedeflenmiştir.

Bu çalışmada konu edilen ve ilk bakışta tavâf, tûfân ve tâife kullanımıyla mana yelpazesi dar gibi görünen t-v-f kökü ve türevleri, haddi zatında azım-

² Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara ÜİFY, 1975), 5, 15-16.

³ Mustafa Karagöz, "Kur'ân Kavramlarının Anlamını Belirlemede Artzamanlı ve Eşzamanlı Semantiğin Rolü", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 43/2 (2017), 315.

⁴ Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Dini ve Ahlâki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 1991), 26.

⁵ Fâzıl Sâlih es-Sâmîrâî, *et-Ta'birü'l-Kur'ânî*, (Ammân: Daru Ammâr, 2006), 236-237, 336.

⁶ İlahiyat fakültelerinde Kur'ânî kavramlar üzerinde (makaleler hariç) doğrudan veya dolaylı olarak 2016 yılına kadar yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin 774 künyesi için bk. İlhami Günay, *Başlangıcından Bugüne Kur'ân'ın Türkçe Tefsir ve Tercümesi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 372-416.

⁷ Bk. Abdurrahman Haçkalı, "Âdetli Kadının Namaz Kılması, Oruç Tutması, Tavaf Etmesi ve Mescide Girmesi", *Güncel Dini Meseleler İstisare Toplantısı-V İbadetler ve Aile Hayatı ile İlgili Bazı Meseleler*, Afyonkarahisar, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 2014), s. 283-298; Zafer Koç, "Âdetli Kadının Mescide Girmesi, Tavaf Yapması, İddet Bekleyen Kadının Evden Çıkması ve Haccetmesi", *Güncel Dini Meseleler İstisare Toplantısı VI: Zekât, Evlilik, Kadınların İbadet ve Sosyal Hayatı ile İlgili Farklı Görüşlerin Yeniden Değerlendirilmesi*, Afyonkarahisar, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 2018), 243-286.

⁸ Ruşen Eşref Ünaydın, "Çanak kale'yi Tavaf", *Çanak kale* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1950), 26-28.

⁹ Yaşar Çoruhlu, "Türk Sanatında Tavaf Ritüelinin Yeri", *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına: Prof. Dr. Gülçin Çandarhoğlu'na Armağan*, ed. Hayrunnisa Alan v.dğr. (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2008), 73-92.

¹⁰ Nâsîr b. Sa'd Reşîd, "Tefsir Kitaplarında Taif", çev. Sümeyra Nalbant, *Akademik Siyer Dergisi* 5 (Ocak 2022), 101-119.

sanmayacak çokluktur. İlave olarak kelimenin *dönmek* ve *dolaşmak* temel manaları, dünya ve âhiret hayatıyla ve gayb - şehadet âleminin yükümlü ve hatta cansız varlıklarıyla bağlantılı görünmektedir. İlgili kavramın Kur'ân-ı Kerim'de kullanım kalıplarına bakıldığında onun; mazi, muzâri, birden çok mimsiz mastar, ism-i fâil, emir ve mübalağalı ism-i fâil formunda geldiği görülmektedir. Kelimenin nüzul sırasına göre kullanıldığı isim ve fiil kalıplarından önce anılan kavramın kök manalarını incelemek, konuya açıklık getirecektir.

1. KAVRAMIN LÜGAT MANALARI

1.1. Tavefe/طوف

Lügatte, birinci baktan; tâfe/طاف yetûfu/ يطفو tavf/طوف, tavâf/طواف, tavefân/طوفان, tayf/طيف ve tûfân/طوفان, mastarlarıyla gelmektedir.¹¹ Bazı dilciler tayfi, t-y-f kökünün ikinci babının mastarı olarak değerlendirmiştir.¹² Bu sebeple kavramın “tavf” ve “tayf” manalarına yerinde temas edilecek ve türevlerinin, zikredildiği âyete (varsa) kazandırdığı muhtemel anlama yer verilecektir. Kelimenin fiil formu olan tâfe, “Bir şey başka bir şeyin üzerinde döndü, onda toplandı, üzerine bindi ve onu kapladı.”¹³ manasındadır. Kur'ân'da bu mazi fiil kalıbı bir âyette geçmektedir. *Tavâf*, devamlılık ve süreklilik manasına uygun olarak “tekrar bildiren” muzâri kalıbında ve daha çok cennette efendilerinin çevresinde ikram için dolanan hizmetçiler nitelenirken kullanılmıştır.

1.2. Tavâf/طواف

Tavâf kelimesi, “Bir şeyin etrafında peş peşe adımlarla, devamlı ve çok yürümek ve çoğunlukla dairevi dönüş” manasındadır. Tavâfın “mesafeli iki şeyin etrafını dönerek aralarında gidip gelmek” manası, Kâb'e'nin yakınındaki Safa-Merve tepeciği etrafında dönerek aralarında gidip gelmekte de kullanılmıştır.¹⁴ Bu manadaki tavâfın, sonradan *koşmak* manasındaki *sa'y* adını alması, Rasûlullah'ın müşriklere gücünü göstermek için burada koşarcasına yürümesinden dolayıdır.¹⁵ Kısaca *tavâf* genel manada, *bir şeyin etrafında dönmektir*.¹⁶ Cahiliye döneminde çevresinde sürekli dönülen putlara devvâr isminin verilmesi¹⁷ onun, tavâftan daha özel manada ve

¹¹ Cemalüddin Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebir v.dğr. (Kâhire: Dâru Meârif, T.y.), “tvf”, 4/2722-2723.

¹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “tvf”, 4/2739.

¹³ Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (b.y.: Dârü'l-Fikr, 1979), “tvf”, 3/432.

¹⁴ el-Bakara 2/158; Ebû Hayyân el-Endelusî, *el-Bahru'l-muhîth*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcud v.dğr. (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-Arabiyye, 1993), 1/631.

¹⁵ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1971), 1/555-557.

¹⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîth*, 1/543.

¹⁷ İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr*, 27/54-55, 263-264, 293.

maksatla kullanıldığını göstermektedir. Kur'ân'da tavâf lügat manasında; cennet hizmetçilerinin efendileri etrafında dolanmalarında,¹⁸ cehennem ehlinin azap mekânları arasında gidip gelmelerinde,¹⁹ yolcuların şehirlerin içinde ve arasında dolaşmalarında kullanılmıştır.

Terim olarak tavâf, “Kâbe'nin etrafında yedi defa dolanmak ve Safa Merve tepecikleri etrafında dairevi ve aralarında uzun dikdörtgen şeklinde gidip gelmektir.” şeklinde tarif edilmiştir. Böylece kelimenin sözlük manasındaki dairevi dönüş manasının, terim anlamında Safa-Merve arası tavaf özelinde biraz değiştiği gözlenmektedir. Türkçede tavâf, bu terim ve lügat anlamlarında geçmişten bugüne gündelik konuşmalarda,²⁰ halk kültüründe,²¹ sanatta²² ve şehri/şehirleri dolaşmak²³ manasında kullanılmaktadır.

1.3. Tavf/ طوف

Tavf, “Bir şeyin etrafında yürümek, evleri korumak için çevresinde dolaşmak”²⁴ anlamına gelmektedir. Tavf, büyük abdest (tenha yere dolanmak) ve bekâretten (kızı elde etmek veya korumak için etrafında dolanmaktan) kinaye olarak kullanılmıştır.²⁵ Yağmur ve su taşkınları oluşturan dairevi/hortum ve kasırgaya da (kendi çevresinde mekânları dolaşarak dönmesinden dolayı) tavf²⁶ denilmektedir.

1.4. Tayf/ طيف

Tayf, “Su üzerinden eşya taşımakta kullanılan tulumlarla yapılmış sal/şişme bot ve benzeri”dir.²⁷ “Hafif delilik, küçük günah, dairevi toplanmış şey, bir şeyin kalbe gelivermesi”dir.²⁸ “Şeytandan gelen tayf/vesvese sebebiyle işlenen küçük günah”²⁹ ve “sara hastalığı” (muhtemelen hafif delilik) anla-

¹⁸ bk. es-Sâffât 37/45; ez-Zuhuruf 43/71; et-Tûr 52/24; el-Vâkıa 56/17; el-İnsân 76/15, 19.

¹⁹ er-Rahmân 55/44; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu ehli's-sunne*, thk. Mecdi Bâsellüm (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 9/478; Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, tsh. Hişâm Semie el-Buhârî (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 20/147.

²⁰ bk. Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, “tavaf; tavaf etmek”, <https://sozluk.gov.tr/> (TDK, 23 Şubat 2023).

²¹ Yaşar Kalafat, “Diyarbakır ve Çevresi Örnekleri ile Halk İnançlarında Tavaf/Dönme”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır: Diyarbakır in the Ottoman Era*, ed. Bahaeddin Yediylidiz-Kerstin Tomendal, (Ankara: Diyarbakır Valiliği, 2008), 2/453-462.

²² Çoruhlu, “Türk Sanatında Tavaf Ritüelinin Yeri”, 73-92.

²³ Ünaydın, “Çanakkale'yi Tavaf”, 26-28.

²⁴ Râğıb el-İsfehânî, *el-Mufredât fi garibi'l-Kur'ân* (b.y: Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz, ts.), “tvf”, 406.

²⁵ Semîn el-Halebî, *Umdetu'l-huffâz fi tefsiri eşrafi'l-elfâz*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn (Beirut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1996), 2/424-425.

²⁶ Parantez içi açıklamalar tarafımıza aittir. Abdülhamid el-Ferâhî, *Mufredâtu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ecmel Eyyûb el-İslâhî (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), “tvf”, 218.

²⁷ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-ayn*, thk. 'Abdulhamid Hindâvî (Beirut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 2003), “tvf”, 3/66.

²⁸ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân* (Beirut: Âlemü'l-kütüb, 1983), 1/402.

²⁹ Ebû Ubeyde Mâmer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Fuad Sezgin (Kâhire: Mektebe-

mında kullanılmıştır.³⁰ “Vesvese”ye tayf denilmesi; şeytanın kalbe attığı kötü düşüncelerin hayale benzemesinden dolayıdır.³¹ Tayf, “Cinnet, dokunma, gönle düşen ve kalpte hayal olunan şey, uykuda görülen/rüya,³² uyanıkken şekli görünen şey/hayal ve azap”³³ manasına da gelmektedir. Bu kök, hadis-i şerifte “sara hastalığı” ve Hz. Ömer tarafından “erkeğin kalbinin kadına meyli” manasında kullanılmıştır.³⁴ Tayf aynı şekilde “inmek” ve “isabet etmek” manasına gelmektedir.³⁵ Şiirde yaygın olarak “uykuda görülen hayal”³⁶ anlamında kullanılmıştır. Gece karanlığına *Tıyâf/طیاف* denilmiştir.³⁷ Bazı lügatlerde *tayf*, gökkuşağı ve renkleri³⁸ için kullanılmıştır. Görüldüğü üzere *tayfta dolanmak*, *tayfta ise kaplamak* manaları baskındır.

1.5. Tûfân/طوفان

Tûfân, “Bütün mekânı kaplayan su, gölge,³⁹ salgın ölüm, hastalık, şiddetli yağmur ve rüzgâr gibi (ölüm saçan) ilahi emir” anlamlarındadır.⁴⁰ Tufanın “helak içeren belalar ve azap” anlamı, daha genel manada “insanların çevresinde dolaşan ve onları helak eden şeyler” için kullanılmıştır.⁴¹ Daha hususi olarak tufana, “İnsan ve hayvanlara bulaşan ve hızlıca öldüren veba ve çiçek hastalığı” manası verilmiştir.⁴²

1.6. Tâif/طائف

Tâif, “Çevresi surla çevrili şehir”e, “gece bekçisi”ne,⁴³ “Kâbe’yi tavâf et-

tu Hâncî, ts.), 1/236; Ebu Bekr Muhammed b. Aziz es-Sicistânî, *Garibü'l-Kurân*, thk. Heyet (Kahire: Mektebetu Muhammed Ali Sabih, 1963), 134.

³⁰ İmru’u'l-Kays, *Dîvânu İmri’i'l-Kays*, şrh. Ebî Sa’îd es-Sukkerî, thk. Enver ‘Alyân Ebû Suveylim – Muhammed ‘Ali eş-Şevâbîke (el-‘Ayn: Merkezu Zâyid li’t-Turâs ve’t-Târîh, 2000), 388-389; Ebu’l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme (Riyad: Dâru Tayyibe, 1999), 3/534.

³¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmî’l-Kur’an*, 9/426.

³² Ebu Cafer Muhammed b. İsmail en-Nehhâs, *İrâbu’l-Kur’an*, thk. Hâlid el-Ali (Beyrut, Daru’l-Ma’rife, 2008), 338.

³³ Isfehânî, *el-Müfredât*, “tvf”, 406.

³⁴ Bu genç, kadına kalbi meyli sonrasında takva âyetini hatırlayıp baygınlık geçirdikten sonra vefat etmiştir. bk. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 3/534.

³⁵ İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Shâh Tâcü’l-Lügati ve Shâhi’l-Arabi* (Beyrut: 1984), 4/1397.

³⁶ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru’t-tahrîr ve’t-tenvîr* (Tûnus: Dâru’l-Tûnisiyye li’n-neşr, 1984), 9/232-233.

³⁷ İbn Manzûr, *Lisânul Arab*, “tvf”, 4/2739.

³⁸ Heyet, *Mu’cemü’l-vesîf*, (Mısır: Mektebetü’ş-Şuruku’d-Devliyye, 2004), “tvf”, 574.

³⁹ Ferâhidî, *Kitâbü’l-‘ayn*, “tvf”, 3/66.

⁴⁰ Ebû Cafer Muhammed b Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vil-i âyi’l-Kur’an*, thk. Abdulmuhsin et-Türkî (Kâhire: Dâru Hicr, 2001), 10/378-382.

⁴¹ Ebû Cafer en-Nehhâs, *Meâni’l-Kur’âni’l-Kerîm*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî (Mekke: Câmiatu Ümmi’l-Kurâ, 1988) 3/69; 5/217; Mâturidî, *Te’vîlât*, 8/214.

⁴² Mahmud b. Ömer Ahmed ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-belâga*, thk. Muhammed Bâsil ‘Uyûnû’s-sûd (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1998), 2/496.

⁴³ Ferâhidî, *Kitâbü’l-‘ayn*, 3/66. Taif şehrine bu isim, çevresine duvar örülmesinden dolayı verilmiştir (el-Kurtubî, *el-Câmi’*, 21/161).

mek üzere Mekke dışından gelenlere,⁴⁴ krallara gelen elçilere benzemeleri hasebiyle” bu isim verilmiştir.⁴⁵ “Tâif”e genel manada “Beytullah’a peş peşe gelenler, onu nöbetleşe tavâf edenler”,⁴⁶ “şeytan ve ondan gelen”⁴⁷ insanın çevresinde onu avlamak için dolanan vesvese”,⁴⁸ “hayal”,⁴⁹ “Cebrail”,⁵⁰ “bela, azap”,⁵¹ “yakıcı ateş”,⁵² “terör ve “kuşatma”⁵³ demektir.

1.7. Tavvâfûn/طوافون

Tavvâfûn, “Dolanmak” kök manasında; “Gezginler, (gezilen) ülkeler”,⁵⁴ “gece gündüz hane içerisinde izinsiz girip çıkan hizmetçiler ve küçük çocuklar” için kullanılmaktadır.⁵⁵ Ayrıca Rasûlullah (s.a.v.) “eve girip çıkan ve içerisinde dolanan kediler” için *tavvâfâtı* kullanmıştır.⁵⁶

1.8. Tâife/طائفة

Tâife, “Yeryüzünde seyahat için dolaşan ve çevresinde dolaşılacak kadar olan kalabalık insan topluluğu”dur. Sonradan “cemaat” ve “tek kişi” manasında kullanılır olmuştur.⁵⁷ Tâife, “kavim” manasını da taşımaktadır.⁵⁸ Bu kelimenin aslı, “bütünden bir parça” manasından alınarak “insan topluluğunun bir kısmı” manasına nakledilmiştir. Nitekim Tevbe sûresi 66. âyetinde *bir kişi*, Nisâ sûresi 81. âyetinde *bin kişiyi aşan topluluk* için kullanılmıştır.⁵⁹

⁴⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte (Beyrut: Müessesetü't-Tarihul-Arabi, 2002), 1/138; 3/122; el-Mâturidî, *Te'vilât*, 1/562.

⁴⁵ İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr*, 9/232-233.

⁴⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/533-534; 16/513; Ebû İshak İbrahim ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kurân ve İ'râbihü*, thk. Abdülcelil Abduh Şelebi (b.y.: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 1/207; Hüd b. Muhakkem el-Hevvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-Aziz*, thk. Said Şerîfî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1990), 1/146 ve 2. Dipnot 3/109; Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed Habîb el-Mâverdi, *en-Nüketu ve'l-uyûn: Tefsîru'l-Mâverdi*, nşr: Abdulsûd b. Abdurrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 1/188.

⁴⁷ Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye, *Mu'cemu elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim* (Kâhire: y.y., 1409/1988), “tvf”, 719; Muhammed Altuncî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fi tefsîr-i garibi'l-Kur'âni'l-Kerim* (b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 204.

⁴⁸ el-A'râf 201. âyet özelinde; Ali b. Hamza el-Kisâi, *Meâni'l-Kurân*, nşr: İsa Şehhâte İsa (Kâhire: Dâru Kubâ, 1998), 151; Isfehâni, *el-Mufredât*, 406; et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/646-648; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, “tvf”, 3/432.

⁴⁹ Zeccâc, *Meâni'l-Kurân*, 2/396.

⁵⁰ Kurtubî, ism-i fail kalıbındaki bu ifadedden Cebrail kastedildiği için tâif kelimesine tayf manası verilemeyeceğini söylemektedir: el-Kurtubî, *el-Câmi*, 9/426.

⁵¹ el-Kalem 68/19; Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 3/406.

⁵² Altuncî, *el-Mu'cemu'l-mufassal*, 204.

⁵³ M. Zeki Duman, *Beyânü'l-Hak: Kurân-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri* (Ankara: Fecr, 2016), 1/374-375.

⁵⁴ Ferâhidî, *Kitâbü'l-ayn*, “tvf”, 3/66.

⁵⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 2/207-208; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 17/357; Nehhâs, *Meâni'l-Kurân*, 4/554; Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye, *Mu'cemu elfâzi'l-Kurân*, 719-720.

⁵⁶ Tirmizî “Tahâre” 69; İbn Mâce, “Tahâre”, 32. Kelimenin diğer kullanım misalleri için bk. <http://keli-mat.sakarya.edu.tr/>

⁵⁷ Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku'l-lugaviyye*, thk. Muhammed İbrahim Selim (Kâhire: Dâru'l-ilm ve's-Sekâfe, t.y.), 278; el-Kurtubî, *el-Câmi*, 10/292, 429; 19/373-374.

⁵⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 3/317.

⁵⁹ Kurtubî, *el-Câmi*, 10/292, 429; 19/373-374; İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr*, 5/186.

Tavefe kökünün anlam yelpazesi, yukarıdaki açıklamalar ışığında şu şekilde hülasa edilebilir: Daha ziyade geceleyin gelen şey, sal, bir şeyin başka bir şey üzerinde, çevresinde dairevi dönmesi, onda toplanması, üzerine binmesi ve onu kaplamasıdır. Bir şeyi korumak için etrafında peş peşe adımlarla çokça dolanmak, iki şeyin etrafında dönüp arasındaki mesafede gidip gelmektir. Şehirleri dolaşan yolcular, mekânları dolaşan salgın hastalık, rüzgâr, yağmur, azap, ölüm ve ölüm getiren felaketler bu kökün anlam alanını oluşturmaktadır. Aynı şekilde bir *bütünün parçası, etrafında dolanacak kalabalıktaki insan topluluğu*, kelimenin türevleri arasındadır. Kelimenin iştikakı manevi alanda; herhangi bir şeyin kalbe gelivermesi, şeytanın kalbe attığı kötü düşünceler, küçük günah, uykuda veya uyanırken görülen rüya/hayal, hafif delilik ve cinnet manalarında kullanılmıştır.

2. KAVRAMIN NÜZUL SIRASINA GÖRE KULLANILAN KALIPLARI VE MANALARI

2.1. Kalıpları

Kelimenin türevleri nüzul sırasına göre önce; *tâfe* fiil ve *tâif* ismi fail formuyla kullanılmıştır. Bunları *tûfân* mastarı ve tekraren *tâif* ismi takip etmektedir. Sonrasında *yetûfu yutâfu* muzari fiil kalıbı ve bunun arasında *tâifenin* ikil şekli (*tâifetâni*) ve devamında *tûfân* kullanılmıştır. Bu kalıpları; *tâifin*, *yettavvefe*, *tâifeteyn*, *tâife*, *yetûfûne*, *yutâfu*, *yetûfu* isim ve fiil kullanımları takip etmiştir. Nihayet; *tavvâfûn*, *tâifin*, *ve'l-yettavvefû* ve *tâifetâni* isim ve emir fiili formları, Kur'an'ın hitâbi kelam olmasının gereği dağınık şekilde kullanılmıştır.

2.2. Manaları

Kur'an'da kullanılan isim ve fiil türevlerinin (mükerrerleri alınmaksızın) manaları, âyetlerin nüzul sırasına göre şöyledir. Gece bahçeye gelen/saran âfet/tâif, Hz. Musa'nın kavmine gelen su, çekirge vb. tufanı, şeytanın vesvesesi, cennet hizmetçilerinin efendilerine ikram için etraflarında dolanması, kitap ehli, Hz. Nûh tufanı, Kâbe'yi ve Safa-Merve'yi tavâf edenler, müşriklerden iki grup, müminlerden iki grup, münafıklardan iki grup, cehennemden azap mekânları arasında gidip gelmek, eve izinsiz girip çıkanlardır. Bu farklı anlam dizimine göre kavramın önce dünyevi afetlere ilişkin kalıpları kullanılmış ve bunu şeytanın vesvesesi takip etmiştir. Sonrasında ise cennet halkının çevresinde hizmetçilerin ikram için dolaşmaları yer almıştır.

Kelimenin yukarıda verilen mana sıralamasında; "Dünyadaki âfetleri ilahi uyarı olarak görenler, bundan ders alarak Allah'a itaat edenler ve şeytanların türlü vesveselerine kanmayanlar cennette sınırsız ikrama nail olacaktır." me-

sajı sezilmektedir. Aynı şekilde Ehl-i kitabın ve müşriklerin, Nuh tufanından ibret alarak İslam'a girmelerini ve tevhit Kâbe'si etrafında dönmelerini akla getirmektedir. Bütün inanç sahiplerinin tevhit dinine girmemeleri veya bölükler halinde ondan ayrılmaları durumunda sanki cehennemin azap mekânları arasında dolandırılacakları ikazı yapılmakta gibidir. Eve izinsiz girip-çıkanlar anlamı ise ilahi azaptan kurtulup mükâfata erişmenin, iman ve amel yanında adap ile gerçekleşeceğini hatıra getirmektedir. Ancak âyetlerin iç ve dış bağlamı yardımıyla ulaşılan anlamların, onun maksadını keşfetmekte esas olduğu unutulmamadır.

3. KAVRAMIN YAKIN MANALARINA VE KULLANILIŞ SIKLIĞINA GÖRE TASNİFİ

Kavramın türevleri, aynı veya yakın manada kullanılan isim ve fiil formları birleştirilerek Kur'ân-ı Kerim'de kullanılış sıklığına göre yapılan tasnifinde, bir kişiden başlayarak grup ve cemaatler için kullanılan *tâife* ilk sırada yer alır. Bunu âhirette cennet ehlinin hizmetinde dolanan genç hizmetçiler ve dünya hayatında eve izinsiz girip çıkan çocuklar ve hizmetçiler takip etmektedir. Sonrasında ise Kâbe'yi ve Safa Merveyi ve arasını tavâf etmek gelmektedir. Devamında dünyada geceleyin gelen azap/felaket ve cehennemin azap mekânları arasında dolanmak gelmektedir. Kur'ân'da bir yerde geçmesine rağmen en geniş manayı içeren şeytanın vesvesesinin insanın çevresinde dolması manası, çalışmanın sonuncu konusunu oluşturmaktadır:

3.1. Tâife

Tâife, Kur'ân-ı Kerim'de dört zümreden bahsedilirken çoğunlukla tekil ve bazen ikil/tesniye kalıbıyla getirilmiştir. Bunlar; Müminler, münafıklar, Ehl-i Kitap ve müşriklerdir. Tâifenin melekler⁶⁰ ve cinler⁶¹ hakkında kullanılmaması onun, sırf insan grupları için konulduğuna hamledilebilir. Ancak âhiret hayatı kapsamında cennet ve cehennem ehli hakkında kullanılmaması, bu iki zümrenin kendi içerisinde bir bütün oluşturmasından dolayı olmalıdır. Nitekim *tâife*; *nefer*,⁶² *sülletün*,⁶³ *kıded*,⁶⁴ *fietün*,⁶⁵ *zümre*,⁶⁶ *hizb*,⁶⁷ *firka*⁶⁸ ve

⁶⁰ Mesela bk. el-Bakara 2/102; Âl-i İmrân 3/124-125; el-Kadr 97/4.

⁶¹ Bir grup cin hakkında *nefer* kullanılmıştır el-Cin 72/1.

⁶² et-Tevbe 9/122; el-Cin 72/1.

⁶³ el-Vâkıa 56/13, 39-40.

⁶⁴ el-Cin 72/11.

⁶⁵ el-Bakara 2/249; Âl-i İmrân 3/13; ...

⁶⁶ ez-Zümer 39/71, 73.

⁶⁷ el-Mâide 5/56; el-Kehf 18/12; es-Secde 30/32; ...

⁶⁸ et-Tevbe 9/122.

çoğça zikredilen *b'az, men* kelimeleri gibi bir bütünün parçasını ifade etmekte kullanılmaktadır.

3.1.1. Müslümanlar

Kur'an-ı Kerim'de *tâife*, müminler hakkında ilk olarak Hz. Şuayb'a iman eden topluluk için kullanılmaktadır. Buna mukabil onun kavminin baskın zümresini, müminleri engelleyen ve hakları gasp eden inkârcılar oluşturmaktadır.⁶⁹ *Tâife*, Hz. İsa hayatta iken ona iman eden az sayıdaki bir grup hakkında da kullanılmıştır. Onlar azim, sabır ve sağlam delilleriyle, toplumun çoğunluğunu oluşturan inkârcı grup karşısında zamanla büyük başarı kazanmışlardır.⁷⁰ Görüldüğü üzere *tâife*, bu ilk iki kullanım yerinde “az ve çok sayıdaki insan” topluluğu manasında lügat manasıyla uyumlu şekilde kullanılmıştır.

Müminler hakkında *tâife*, yukarıda sayılanların dışında yalnızca Rasûlullah'ın (s.a.v.) Medine döneminde; savaş durumu ve bu esnada namaz,⁷¹ büyüyen kavga,⁷² dinî tebliğ ve cihat,⁷³ had cezasının tatbiki⁷⁴ ve hırsızlık hadisesi⁷⁵ kapsamında kullanılmıştır. Mekke döneminde bu kavramın “bütünden bir parça” manasında Müslümanlar hakkında zikredilmemesi, onların henüz kayda değer bir topluluk oluşturmamalarından ve/veya yekpare bir bütün oluşturmalarından kaynaklansa gerektir. Aynı şekilde anılan dönemde *tâifenin*, müşriklerin bir kısmı hakkında doğrudan kullanılmamış olması, Müslümanlara muhalefette yekvücut olduklarına işaret etmektedir.

Kavramın Müslümanlar için harp durumunda kullanıldığı yer Uhud savaşıdır. Bu harpte uyku bastıran taife, Ensar ve Muhacirden oluşan yedi kişilik grup, diğerleri ise kendilerini uyku tutmayan müminlerdir.⁷⁶ Uyku tutanlar, düşmandan emin oldukları için, tutmayanlar ise emrini terk ettikleri için Rasûlullah'ın (s.a.v.) huzuruna nasıl çıkacaklarını ve hangi mazereti ileri süreceklerini düşünenlerdir.⁷⁷ Diğer bir yorumla bu iki zümrenin ilki hakiki müminler, ikincisi ise düşmandan korkan ve sırf kendi canlarını kurtarmayı

⁶⁹ el-A'râf 7/87; el-Mâturîdî, *Te'vîlat*, 4/500.

⁷⁰ Saf 61/14; Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 28/92-93; Mâturîdî, *Te'vîlat*; 9/637; Ebû Muhammed Abdulkah İbn Atuyye, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-Azîz*, thk. er-Rahhâle el-Fârûk v.dğr. (Katar: Vezâratü'l-Evkâf, 2007), 8/298.

⁷¹ Âl-i İmrân 3/154; en-Nisâ 4/102; el-Müzzemmil 73/20.

⁷² el-Hucurât 49/9.

⁷³ et-Tevbe 9/122.

⁷⁴ en-Nûr 24/2.

⁷⁵ en-Nisâ 4/113.

⁷⁶ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 1/307.

⁷⁷ Âl-i İmrân 3/154; Mâturîdî, *Te'vîlat*, 2/510.

önceleyen münafıklardır.⁷⁸ Bu durumda âyetin bahsettiği iki grup, az sayıdaki müminlerden veya biri müminlerden, diğeri münafıklardan oluşmaktadır.

Tâife, Müslümanların düşmanla savaşırken namazlarını iki grup halinde kılmaları konusunda da kullanılmaktadır. Müminler ilk olarak hicri dördüncü veya yedinci senede Benî Nadîr veya Hayber Gazvesi'nden sonra Gatafanlılara karşı yapılan Zâtürrikâ' gazvesinde yaklaşık 400 kişi ikinci (korku) namazını, tek imamla nöbetleşe kılmışlardır.⁷⁹ Bu durumda âyetteki tâifeye, yaklaşık eşit sayıdaki iki Müslüman topluluğu kastedilmektedir. Tâife kelimesi, sahabenin geceleyin nafîle namaza kalkan ve kalkmayan belirsiz sayıdaki iki grubunu anlatmak için de kullanılmış,⁸⁰ gecenin belirli vaktinde nafîle namazı kılmalarına, kalkmayanların ise tevbe etmelerine açıklık getirmiştir.

Tâife, hicretin dokuzuncu senesinde nazil olan Hucurât sûresinde⁸¹ geçen Evs ve Hazreç kabilelerinden bir grubun tuttuğu kavganın tarafları için de konu edilmiştir. Aslında kavga, iki kabileden birer kişiyle başlamış, mümin olanı din kardeşleri ve münafık olanı kabilesi destekleyince kavganın iki grubu çoğalmıştır.⁸² Âyetin ikinci nüzul sebebi, Evs ve Hazreçli karı kocanın aile içi kavgasının, kabile kavgasına dönüşmesidir. Dolayısıyla iki tâife ile bahse konu iki kişi ve/veya kavim (sebepe özel olmakla birlikte hüküm genelliğiyle) geniş kitleler kastedilmiştir. Çünkü âyet, Enfâl sûresinin ilk âyetinde de belirtildiği üzere Müslümanlar arasında genel olarak ihtilaf çıktığında onun adaletle ıslah edilmesini⁸³ emretmektedir. Muhtelif sayıdaki iki gruptan kastedilenin, birisi Müslüman ve diğeri münafık olması halinde dahi (münafıklar da zahiren mümin görüldüklerinden dolayı) ihtilaflarının ilahi adaletle düzeltilmesi istenmiş olmaktadır.

Tâife, *Müslümanların bir kısmının* dini öğrenip öğretmek ve cihattan da geri kalmamak için bu iki vazifeyi yerine getirmesi istenirken de kullanılmıştır. İlk grup Medine çevresine dini tebliğ için gönderilmiş, cihada katılmaya çağırılan âyet inince bu emrin kapsamına girdiklerini düşünerek şehre geri dönmüşlerdir.⁸⁴ Diğer bir yorumla müminlerden bir grup Rasûlullah'ı (s.a.v.) ikamet halinde ve seferde yalnız bırakmama ve onun yanında bulunarak

⁷⁸ Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/317; Cârullah Ömer ez-Zemaşşeri, *el-Keşşâf 'an hağâ'iki't-tenzil*, thk. Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd (Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1998), 1/643. Ebû Hayyân, ilk grubun hakiki müminler olduğunu, Âl-i İmrân 3/154. âyetin "Ey iman edenler!" hitabıyla başlamasıyla delilendirmektedir. bk. *Bahru'l-muhît*, 3/93.

⁷⁹ Nisâ 4/102; el-Mâturîdî, *Te'vilat*, 3/342-343; Elşad Mahmudov, "Zâtürrikâ' Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/152.

⁸⁰ Müzzemmil 73/20; Mâturîdî, *Te'vilat*, 10/292.

⁸¹ el-Hucurât 49/9; Bk. Merkezu'd-Dirâsât-i ve'l-ma'lûmât-i'l-Kur'âniyye, *Mevsûatu't-tefsîri'l-me'sûr*, nşr: Musâid b. Süleymân et-Tayyâr (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2017), 20/360-619.

⁸² Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 3/93; Mâturîdî, *Te'vilat*, 9/330-331.

⁸³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/357; İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr*, 26/238-239.

⁸⁴ et-Tevbe 9/122; et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11/66-71.

hem dini öğrenme ve hem de cihada katılma görevini⁸⁵ ifa etmelidir. Tâife, burada da sözlük manasına uygun şekilde Müslüman topluluğun bir kısmı manasında kullanılmıştır.

Tâifenin *Müslümanların bir kısmı* manasında kullanıldığı bir başka yer, zina çirkinliğini işleyen evli kadın ve erkeğe verilen cezanın infazına Müslümanlardan bir tâifenin şahitlik etmeleridir. Bu tanıklıklarıyla; sınanmaları, suçtan sakındırılmaları, haberin toplumda yayılması, cezayı uygulayanların haddi aşmaktan men edilmesi ve kararı veren hâkimin muhtemel ithamlardan kurtarılması gibi maslahatlar gerçekleşmektedir.⁸⁶ Tâife son olarak Übeyrik ailesinin Müslüman olan oğlunun yaptığı hırsızlık, suçlunun bazı akrabasınca masum bir Müslümanın üzerine atmaya çalışılırken kullanılmıştır. Onlar, delilleri karartmak suretiyle Rasûlullah'a, adli bir vakada hatalı hüküm verdirmek istemişlerdir.⁸⁷ Tâifenin, buradaki iki olayın ilkinde çok, ikincisinde az bir grup için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

3.1.2. Münafıklar

Münafıkların tamamı veya bir kısmı; genel karakterleri, Uhud ve/veya Hendek ve Tebük gazvelerine muhatap olduklarında gösterdikleri tavır kapsamında bu kavramın konusu olmuşlardır. Nisâ sûresi 81. âyetinde genel manada, müminlerin arasındaki münafık bir grup⁸⁸ veya tamamı münafıklardan oluşan bir topluluk,⁸⁹ Rasûlullah'ın huzurunda ve onun emrine "Başüstüne!" demişlerdir. Ancak huzurdan ayrıldıklarında geceleyin ona verdikleri sözlerini değiştirmişler ve Müslümanların aleyhine hilelere başvurmuşlardır.

Tâifenin münafıkları tanımlamada kullanıldığı ikinci yer Uhud veya zayıf bir ihtimalle Hendek savaşıdır.⁹⁰ Ensardan iki sülale (Selime ve Hârise oğulları), Uhud savaşında Müslümanların başarısızlığa uğramasına kasıtlı veya kasıtsız olarak sebep olmuşlardır.⁹¹ Ordunun üçte birini oluşturan Ensarlı zümre, savaş başlamadan Abdullah b. Übey'e uyararak Medine'ye dönmüş veya dönme meyillerini Allah (cc) önlemiştir.⁹² Onları savaştan vazgeçirmeye ça-

⁸⁵ Mâturîdî, *Te'vilat*, 5/508; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-veciz*, 4/434-435; Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1981), 16/225-227.

⁸⁶ en-Nür 24/2; Mâturîdî, *Te'vilat*, 7/508-509.

⁸⁷ en-Nisâ 4/113; Tirmizî, "Tefsîr", 5/22; Mâturîdî, *Te'vilat*, 3/357-358.

⁸⁸ en-Nisâ 4/81; Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 1/401; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/159

⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/246-247; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/114; İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr*, 5/186.

⁹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/12.

⁹¹ Âl-i İmrân 3/122; en-Nisâ 4/81; Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 1/308; Mâturîdî, *Te'vilat*, 2/467-468; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/619; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, Bahr, 3/50.

⁹² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 3/50; Yazır, *Hak Dini*, 2/1168-1169.

lişanlar, münafıkların bir kısmı ve/veya ailelerinin korumasız bulunduğunu bahane ederek cepheden kaçmak isteyenlerdir.⁹³

Münafıklar, Tebuk savaşı öncesinde ve esnasında imanla küfür arasında bocalayan ve inkârlarını bilinçli şekilde sürdüren gruba ayrılmışlardır. Yüce Allah, bunlardan ilkinde tevbe etmeleri halinde affi, kâfir ve tevbesiz olarak ölenlere ise azabı vaad etmiştir. Ayrıca bu savaşa katılmayan ve çıkmayanları engellemeye çalışanların, başka bir savaşa katılmayı dilemeleri halinde buna izin verilmemesi istenmiştir.⁹⁴ Tâife bu bölümde de sözlük manasına uygun şekilde gayri muayyen sayıdaki insan topluluğu manasında kullanılmıştır.

3.1.3. Ehl-i Kitap

En'âm sûresinin 156. âyetinde geçen *tâife*, kendilerine Tevrat ve İncil indirilen Yahudi ve Hıristiyanların tamamı için kullanılmıştır.⁹⁵ Burada Allah (cc), insanların kendilerine kitap gönderilmediği mazeretini ortadan kaldırmak için tıpkı Ehl-i Kitaba gönderdiği gibi bütün insanlara Kur'ân-ı Kerim'i indirdiğini bildirmektedir.

Tâife kelimesinin Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında kullanıldığı diğer bir husus, Müslümanları İslam'dan çıkarma girişimleridir. Bazı müfessirler gerekçesiz şekilde Ehl-i Kitabın tamamının, Müslümanların tamamını,⁹⁶ bir kısmı Müslümanların bilinen bazılarını⁹⁷ dinden çıkarmaya çalıştıkları yorumunu yapmıştır. Bazı müfessirler âyetteki “min” harfini cins manasında değerlendirerek bütün Ehl-i Kitabın, “ba'z” anlamına yoranlar ise bir kısmının, müminleri dinden çıkarmak istedikleri şeklinde yorumlamıştır.⁹⁸ Bazı müfessirler ise daha özel yorumla Yahudi önderler, din adamları, Kureyza, Nadir ve Kaynuka kabilelerinden bir cemaat ve bir ihtimalle Necran Hıristiyanlarından bir grup, bilinen bazı sahabilerin irtidadını arzulamıştır⁹⁹ demişlerdir. Âyetteki “lev” edatı, onların dalaletle düşürme arzularının sonuçsuz kaldığını göstermektedir.¹⁰⁰

Ehl-i Kitabın, Müslümanları inançlarında şüpheye düşürerek dinden döndürme teşebbüsü *tâife* kelimesiyle bağlantılı olarak başka bir âyette konu edilmiştir. Yahudilerin ahbarından/*din adamı* bir kısmı, kendi dindaşlarına

⁹³ el-Ahzâb 33/13; Mâturîdî, *Te'vîlat*, 8/362.

⁹⁴ et-Tevbe 9/66, 83; Mâturîdî, *Te'vîlat*, 5/421, 439.

⁹⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 1/607; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/6-7; Mâturîdî, *Te'vîlat*, 4/321; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/414; İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr*, 8/180; Bu durumda Yahudi ve Hıristiyanlar; belirli inanç, kültür, medeniyet ve hayat tarzında dolanıp durmaları kastedilmiş olmaktadır.

⁹⁶ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 1/293.

⁹⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/489; Mâturîdî, *Te'vîlat*, 2/400; Yazır, *Hak Dini*, 2/1135.

⁹⁸ Âl-i İmrân 3/69; Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/419-421; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-veciz*, 2/250.

⁹⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 2/513; İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr*, 3/278-279; Anılan sahabiler ise Ammâr, Muâz ve Huzeýfedir (ra).

¹⁰⁰ İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr*, 3/278-279.

verdikleri bazı taktikle Müslümanları İslam'dan döndürmek istemişlerdir. Buna göre dini iyi bilenler olarak tanınan Yahudiler, Rasûlullah'ın risaletine ve getirdiği vahiyelere kısa süreliğine inanmış görünecekler, sonrasında onun niteliklerini Tevrat'ta bulamadıkları bahanesiyle inkâr edeceklerdir. Muhtemelen bu planlarını Hz. Peygamber'in önce Beytü'l-Makdis'i kible edinip sonra Kâbe'ye dönmesiyle¹⁰¹ gerekçelendirmişlerdir. Böylelikle bir taraftan kendi dindaşlarının Müslüman olmasının önlerken, diğer yandan en azından bazı Müslümanları dinlerinden döndürmeyi başarmış¹⁰² olacaklarını düşünmüşlerdir. Tâifenin "bir bütünün parçası" lügat manasına dayanarak Ehl-i Kitabın tamamının Müslümanları dinlerinden döndürmeye çalışmaları yorumu isabetli görünmemektedir.

3.1.4. Müşrikler

Firavun ve Mekke müşrikleri, tâife kelimesinin alanına girmektedir. Mekke müşriklerinin Müslümanlara işkencelerine, Firavun üzerinden gönderme yapıldığından ikisi aynı başlıkta incelenecektir. Öncelikle Firavun, kendi halkını tabakalara ayırmıştır. Onların bir kısmını zayıf düşürmüş, diğer tabakasını katliama tabi tutmuş, bir kısmını sağ bırakmış ve bir zümresine de işkence yapmıştır. Toplumun kıyımına uğratılanları, kendisine isyan edecekleri endişesiyle İsrailoğullarının çok sayıdaki erkekleridir.¹⁰³ Mekke müşriklerinin bahsedildiği iki taifeden ilki, Ebu Süfyân yönetimindeki kervanda bulunanlar, diğeri onları kurtarmak üzere Ebu Cehl komutasında gelen yaklaşık bin kişilik askerleridir.¹⁰⁴ İsrailoğulları özelinde tâifenin, toplumun önemli bir kesimi, Mekke toplumu açısından ise kervandakilerin az, askerlerin çok sayısını ifade kullanıldığı anlaşılmaktadır. Müşriklerin kervanda bulunanlarına ve ordularındakilere kendi aralarında bütün olmalarına karşın taife denilmesi, Mekke toplumunun parçaları olmalarına matuf görünmektedir.

Farklı inanca mensup yukarıdaki gruplara sayıları bakımından iki kişiden, milyonları bulan din mensuplarına ve farklı maksatla toplanan gruplara kadar tâife tabirinin kullanılması, kök manasına uygundur. Ancak kanaatimizde kavramın kök anlamları arasında sezilen çok dolaşan *faal* ve *cevval* vasfına, zikredilen gruplar için tefsirlerde temas edilmediği görülmektedir.

3.2. Cennetin Genç Hizmetçilerinin Efendileri Çevresinde İkrâm İçin Dolanmaları

¹⁰¹ Âl-i İmrân 3/72; Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 1/294; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/495; Mâturîdî, *Tevîlat*, 2/402; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 2/517.

¹⁰² Yazır, *Hak Dini*, 2/1136; İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr*, 3/279-280.

¹⁰³ el-Bakara 2/49; el-A'râf 7/103; el-Kasas 28/4; Mâturîdî, *Tevîlat*, 2/101.

¹⁰⁴ el-Enfâl 8/7; Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 2/101; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11/40-48.

Cennet ehline; hiç yaşlanmayan, cevval, süslü genç hizmetçilerin, nadide kaplar içerisinde leziz yemekler ve meşrubatlar ikram etmek için tahsis edileceği, beş Mekki sûrenin altı âyetinde haber verilmiştir. Onların, efendileri çevresinde hizmet maksatlı dolanmaları, anılan âyetlerin üçü malum ve üçü meçhul muzâri¹⁰⁵ kalıbıyla getirilmiştir. Burada onların, ikramlarıyla efendilerinin etrafında dolanmalarında kullanılan tavâfa yer verilecektir. Medeni bir sûrede, ev içinde ve fertlerinin çevresinde dolanan hizmetçiler ve eve izinsiz girip çıkan çocuklar, tavvâfûn/*çok dolananlar* mübalağa kalıbıyla bir yerde geçmektedir. Cennet ve dünya hayatında hizmetçiler efendisine hizmette ve çocuklar ebeveyninin çevresinde dolanmakta konu benzerliği oluşturduğundan aynı başlıkta incelenecektir.

Cennetliklere hizmet için özel yaratılan ve görevlendirilen hizmet etme yaşına henüz ulaşmış gençler; temizlikte, beyazlıkta ve saflıkta saklı inciye andırmaktadır.¹⁰⁶ Genç hizmetçilere *veled/oğul*'un çoğulu *vildân* denilmesi, doğduğu vakte yakın *sabi* manasında mecazen¹⁰⁷ kullanılmasından dolayıdır. Cennetin bu hizmetçileri ebedi hayatta; yaşlanmamakta, simaları değişmemekte ve daima cevval kalmaktadır. Onların, cennet ehlinden önce ölen çocukları, müşriklerin ve/veya başkalarının çocukları olabileceği söylenmiştir. Cennette yaşayanlarda yorulma ve hizmete muhtaçlık bulunmamakla birlikte, maddi ve manevi nimetlere en üst seviyeden ulaştırılacakları, bu genç hizmetçiler üzerinden haber verilmiştir.¹⁰⁸ Çünkü dünya hayatında soy çokluğuna, hizmetçilere sahip olmak ve onların cömert ikramlar için efendilerinin çevrelerinde dolanıp durması, saadet kaynağıdır¹⁰⁹ ve bu his, cennet halkına ziyadesiyle yaşatılacaktır. Hizmetçi gençlerin anılan özelliklerle nitelenmesi, onların kesintisiz ikramda bulunmalarından, efendilerinin isteklerini yüksünmeden yapmalarından ve efendileriyle aralarında aşinalık ve ülfet¹¹⁰ oluşmasından dolayıdır.

Genç hizmetçilerin kıymetli kaplar içerisinde benzersiz güzellikte ikramlar için dolanacakları haberinden dört âyet sonra tavâf edeceklerinin tekrarı, hizmet dolanımının sürekliliğini bildirmektedir. Ayrıca hizmetin *yenilenme* ve *tekrar* manası taşıyan muzâri fiil kalıbıyla getirilmesi ve bunu genç hizmetçilerin yapması,¹¹¹ ikramları yüksünmeden devamlı yapacakları manasını pekiştirmektedir. Hizmetçilerin tavâfının üç âyette ma'lum kalıpta getirilmesi,

¹⁰⁵ Ma'lum kalıpla; 76. sırada nazil olan et-Tür 52/24, 46. sırada inen el-Vâkıa 56/17 ve 98. sırada inen el-İnsân 76/19 âyetleridir. Meçhul kalıbında ise nüzul sırasıyla: es-Sâffât 37/45; ez-Zuhruf 43/71; el-İnsân 76/15 âyetleridir.

¹⁰⁶ et-Tür 52/24; el-Vâkıa 56/17; el-İnsân 76/19; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/589; 22/294; 23/564.

¹⁰⁷ İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr*, 29/397.

¹⁰⁸ el-Kurtubî, *el-Câmi'*, 19/528; 20/186.

¹⁰⁹ el-Mâturidî, *Te'vilat*, 9/367, 407, 490.

¹¹⁰ İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr*, 27/293; 29/397.

¹¹¹ el-İnsân 76/15, 19.

ikramlarını istekli ve gönüllü yaptıklarını ima etmektedir. Ayrıca hacıların Kâbe kutsalı çevresinde Allah'ın rızasını kazanmak maksadıyla tavâf etme ve kralların elçilerine benzeme metaforu düşünüldüğünde bu hizmetçilerin, efendilerini kutsal gibi göreceklarını ve etrafında şevkle döneceklerini akla getirmektedir. Cennetin tarifsiz lezzetteki sırf zevk için yenilen kesintisiz yiyecek ve içeceklerinin çok yenilmesi, dünyadaki gibi elem, hazım rahatsızlığı vb. oluşturmayacaktır. Hizmetçilerin efendileri çevresinde ikram için dönmelerine tavâf denilmesi, cennet halkının sohbet ve eğlence meclislerini, birbirlerini daha iyi görebilmek için dairevi şekilde kurmalarına¹¹² da işaret etmektedir.

Cevval hizmetçilerin cennetteki efendilerine ikramları, üç âyette de “süreklî döndürülür”¹¹³ manasına gelen *yutâfü* meçhul kalıpla getirilmiştir. Bu âyetlerin bağlamında da onların, doğal lezzet kaynaklarından kıymetli kaplara doldurdukları meşrubatları ve leziz yemekleri ikram için efendileri etrafında dolandırılacakları¹¹⁴ faili belirtilmeksizin bildirilmektedir. Kur'ân'da iyiliklerin kaynağının Allah olduğu gerçeğinden hareketle failin Allah ve hizmetçilerin cennetle şerefliendirdiği kullarına ikram için dolanmalarından hoşnut olduğu çıkarımı yapılabilir.

Tavvâfûn ifadesi, sözlükte “Şehirleri, ülkeleri gezenler” manasındadır.¹¹⁵ Kur'ân'da bir yerde; gece gündüz aranızda dolaşan, kendilerinin ve akrabalarının evlerine izinsiz girip çıkabilen hizmetçiler ve çocuklar¹¹⁶ anlamında geçmektedir. Âyet “*siz de onların yanına karşılıklı gidip gelmektesiniz, bazınız bazınızın çevresinde, üzerinize dolanmaktasınız*” manasına gelmektedir.¹¹⁷ Rasûlullah'ın (s.a.v.) bu kelimenin “izinsiz girmek ve bir şeyin etrafında dolanmak” manasına binaen evlere girip çıkan kedilere *tavvâfât* demesi,¹¹⁸ yukarıda manayı pekiştirmektedir. Buna göre genel manada *şehirleri dolaşmak* sözlük anlamının, *evlerin içinde dolananlar* için hususi kullanım halini aldığı söylenebilir.

3.3. Kâbe'nin ve Safa-Merve Tepesinin Etrafında/Arasında Tavâf

Mekke dışından Kâbe'yi tavâf etmek için peş peşe gelen ve nöbetleşe dönenler manasında¹¹⁹ iki âyette çoğul kalıpla *tâifîn* ifadesi kullanılmıştır.

¹¹² Bk. el-Hicr 15/47; es-Sâffât 37/44; ed-Duhân 44/53; el-Vâkıa 56/16; Yazır, *Hak Dini*, 6/4054-4055.

¹¹³ İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr*, 29/391; Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye, *Mu'cemu elfâzi'l-Kur'an*, 720.

¹¹⁴ es-Sâffât 37/45; ez-Zuhruf 43/71; el-İnsân 76/15; Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 2/606, 802.

¹¹⁵ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, 3/66.

¹¹⁶ en-Nûr 25/58; Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 2/207-208; Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye, *Mu'cemu elfâzi'l-Kur'an*, 719-720.

¹¹⁷ en-Nehhâs, *Meâni'l-Kur'an*, 4/554; et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 17/357; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/319-320.

¹¹⁸ Tirmizî “Tahâre” 69; İbn Mâce, “Tahâre”, 32; Isfehâni, *el-Müfredât*, 406.

¹¹⁹ el-Bakara 2/125; el-Hac 22/26; Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 1/138 3/122; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, 1/207.

Tavâf edenler ile daha genel manada hac ve umre maksadıyla Kâbe'ye gelecek çevresinde usulünce dolananlar, namaz kılanlar, rüku, secde ve ibadetin tamamını veya bir kısmını eda eden zümreler kastedilmiştir.¹²⁰ Bilhassa Kâbe etrafında yedi defa dönmek/yürümek olan tavâf, Hz. İbrahim'in zamanından beri İslam'ın kararlaştırdığı bir ibadettir.¹²¹ Kâbe'yi tavâf etmek bir âyette de emir kalıbıyla gelmiştir. Buradaki emredilen tavâfın; Mekke'ye şehir dışından gelenlerin ilk varışında kudüm ve ayrılışında veda/sader tavâfı ve ihramdan çıkmadan önce yapılan vacip ve diğer nafîle tavâflar olduğu yorumları¹²² yapılmıştır.

Hac ve umrede Safa ve Merve tepeciklerinin etrafını dönerek aralarında gidip gelmeye de *tavâf* tabir edilmiştir.¹²³ Bu tavâf, Mekke sakinlerinin Mina'dan sonra, şehir dışından gelen hacıların ise Mina'dan önce Safa-Merve arasında yedi defa gidip gelmeleri¹²⁴ şeklinde anlaşılmıştır. Her iki tepeye Cahiliye döneminde put konulmuş olmasından dolayı bazı Müslümanların burayı tavâf etmekten kaçınması üzerine bunda bir sakıncanın bulunmadığı¹²⁵ bildirilmiştir. Anılan tavâfî koşmak/sa'y manasına yorumlayanlar¹²⁶ olmuştur. Ancak bu yorum, Hz. Hacer'in iki tepe arasında koşmasına ve belirli kısmında Rasûlullah'ın (s.a.v.) koşarcasına yürümesine uygun düşmekle birlikte Safa Merve tepeciklerinin etrafını dönmek manasını karşılamadığı için eksik kalmaktadır. Bu fiilin, zorluk/tekellüf manası taşıyan tef'aul babından gelmesi; burada önceden put olduğu için tavâf yapmakta zorlansanız, Kâbe'nin etrafını döndükten sonra yorgun düşseniz dahi bu tavâfî tamamlamak gerekir şeklinde yorumlanabilir. Dolayısıyla *sa'y* yerine âyette geçen *tavâf* tabirinin kullanılması, cehennemde azap mekânlarının arasında benzer şekilde gidip gelmek manasında da kullanılması hasebiyle daha isabetli görünmektedir.

3.4. Geceleyin Gelen Felaket ve Cehennemde Azap Mekânları Arasında Tavâf

Fakirlerin hakkını kıskanan bahçe sahipleri kıssasında *geceleyin gelen afet* manasında *tâfe* mazi fiili ve *tâif* ism-i fail formu¹²⁷ geçmektedir. Ayrıca *tâif*, şeytanın vesvesesi için de kullanılmaktadır. Nihayet cehennemde azap mekânları arasında gidip gelmek manasında da "yetûfûne" muzâri fiili getirilmiştir.

¹²⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/533-534; 16/513; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 1/553-554.

¹²¹ İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr*, 17/241.

¹²² el-Hac 22/29; Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, 4/403; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 16/529.

¹²³ el-Bakara 2/158.

¹²⁴ el-Hevârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-Azîz*, 1/161.

¹²⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 1/164; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/712.

¹²⁶ İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr*, 2/63-64.

¹²⁷ el-Kalem 68/19; el-Arâf 7/201.

Tâif, *azab* manasına¹²⁸ gelmektedir. Araplar, bazen gündüz olanlar için kul-lansa da çoğunlukla geceleyin gelen felaket/*azab* vb. şeyler için tâif demiştir.¹²⁹ Kurtubî (ö. 671/1273), âyetteki *tâifin* hakiki ism-i fail olduğunu ve ondan Cibril'in kastedildiğini, bu yüzden bu âyetteki *tâife*, *tayf/vesvese*, *hastalık*, *hayal rüya vb.* manası verilemeyeceğini söylemektedir.¹³⁰ Bahçe sahipleri kıssasında “tâfe” ve “tâif”e, “Geceleyin azap ve/veya Cibril geldi.” manaları verilmiştir¹³¹ ve bu Kur’ân-ı Kerim’in üslubuna uygun düşmektedir. Zira Allah Kur’ân’da, uluhiyetinin delili olarak ekseriyetle azabı kendi zatına ve bazen de emri gereği meleklerle nispet etmektedir.¹³² Bu durumda Allah, Cibril vasıtasıyla indirdiği âfet ile bahçe sahiplerinin meyvelerini dökmüş, ağaçlarını sökmüş¹³³ olmaktadır. Tâif kelimesinden Cibril’in kastedildiği düşünüldüğünde *tavâf* kökünün melekler için de kullanıldığı söylenebilir. Bahçenin ve meyvelerin helak edilmesi manaca açık olduğundan gece gelenin cinsi belirtilmemiştir.¹³⁴ Zihin o boşluğu müşahede âlemindeki şiddetli don ve/veya kasırgayla doldurmaktadır.

Kur’ân’da cehennem ehlinin azap edileceği yerlerde döndürülüp dolaştırılacağı ve azap çeşitlerine uğratılacağı “yetûfûne” fiiliyle¹³⁵ ifade edilmektedir. Uğratılacakları azaplar konusunda; açlık, susuzluk ve hararet azabını gidermek için cehennem ağaçları, sıcak pınarları, iniş ve yokuşları arasında dolanıp duracaklar ve gidip gelecekler¹³⁶ yorumları yapılmıştır. Zira cehennem ehli, dünyadayken uyarıldıkları ahiret hayatını tasdik etmekte gelgitler yaşamışlardır. Kimileri bilinçli şekilde yeniden dirilişe inanmayı önlemek maksadıyla halk arasında dolanmış durmuştur. Daha ehvenleri ise ahiret gerçeğini araştırmak için fikir sormak üzere elçinin/ehlinin çevresinde dolanmış lakin nihai kararını tevhitte yana yapmamıştır. Bu yüzden inkâr ettikleri dirilişleri sonrasında cehennem azapları arasında suçlarının cinsine benzer şekilde gidip gelmekle cezalandırılmışlardır.¹³⁷ Nitelikleri sayılan suçlular, cehennem tabakaları arasında gidip gelecekler,¹³⁸ yedikçe açlıklarını ve içtikçe susuzluklarını artıran gıdalar (ateş ve kaynar su azabı) arasında dolanıp duracaklardır.¹³⁹

¹²⁸ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 3/406.

¹²⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 23/173; Mâturidî, *Te’vîlat*, 9/147; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-tahrîr*, 29/81-82.

¹³⁰ el-Kalem 68/19; el-Kurtubî, *el-Câmi*, 9/426.

¹³¹ Hevvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi’l-Azîz*, 4/396; Kurtubî, *el-Câmi*, 21/161.

¹³² Mesela bk. el-Enâm 6/42; el-Ârâf 7/133; Hüd 11/70.

¹³³ Kurtubî, *el-Câmi*, 21/161.

¹³⁴ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-tahrîr*, 29/81-82.

¹³⁵ er-Rahmân 55/55; Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 3/201.

¹³⁶ Hevvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi’l-Azîz*, 4/267.

¹³⁷ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-tahrîr*, 27/263-264.

¹³⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 22/232.

¹³⁹ Mâturidî, *Te’vîlat* 9/478; Kurtubî, *el-Câmi*, 20/147.

3.5. Tûfân

Canlılar arasında hızla dolaşıp yayılan hastalık, ölüm saçan rüzgâr, yağmur ve kuşatıcı kapsayıcı afet manalarına gelen *tûfân*, Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Nûh ve Hz. Mûsâ'nın kıssalarında birer defa¹⁴⁰ geçmektedir. Meydana geliş önceliği ve bilinme yaygınlığı açısından Hz. Nûh'un kıssasında *tûfân*, her tarafı kaplayan ve canlıların çok geniş ölçekte ölümüyle sonuçlanan su baskını¹⁴¹ manasında kullanılmıştır. Hatta bu mana, insanlık ailesinde geniş ölçekte bilinmesinden dolayı tufanın diğer manalarını gölgede bırakmıştır denilebilir. Yaygın görüşe göre Hz. Nûh'un tufanında yerin fıskırttığı ve göklerin boşalttığı su, yeryüzünün tamamını kaplamıştır. Gemisi dışında kalan inkârcılar boğulmuş, müminler bu azaptan kurtarılmıştır. Nûh tufanı aynı zamanda peygamberlerini yalanlayan kavimler için ibret ve iman edenlere delil kılınmıştır.¹⁴²

Hz. Musa'nın kıssasındaki *tûfân*, Hz. Nûh tufanına benzer manada kullanılmıştır. Firavun ülkesinde seksen gün boyunca yağmur yağmış, evlerinin çevresini kuşatmış, boğulmaktan korkmuşlar ve yağışın kesilmesini sağlamak için Hz. Musa'ya gelmişlerdir.¹⁴³ Çağın Müslümanları olan İsrailoğullarının mahallesi yüksekçe yerde olduğu için tufan onların evini basmamıştır.¹⁴⁴ *Tûfânın* azap, gölge vb. her şeyi kaplayan, yaygın ölüme sebep olan afet gibi manaları dikkate alındığında âyetin devamındaki; çekirge, ekin biti, kurbağa istilası ve suların kanlı akması da tufan sayılabilir. Zira âyetin en başına geniş ölçekli su baskını manasında *tûfân* konulmuş, diğerleri ona atfedilmiştir. Dolayısıyla âyetin manasını, *tûfânın* kök manasına binaen Mısır ülkesini önce su tufanı sonra çekirge, kımlıl, kurbağa ve kan tufanları takip etmiştir şeklinde hamletmek daha isabetli görünmektedir. İki kıssada da *tûfânın* tâife köküyle irtibatının, ona maruz kalanlar ve kurtulanlar şeklinde iki zümreye ayrılmaları olduğu düşünülebilir.

3.6. Şeytandan Gelen Vesvese

Tâif formunun Kur'ân'da kullanıldığı ikinci ve son yer, *şeytandan gelen ve insanın etrafında dolanıp duran vesvese* manasında A'râf sûresinin 201. âyetidir. Âyet; takvalılara şeytandan bir nezg/dürtü isabet ettiğinde, onun bir günah olduğunu hatırladıklarını ve Allah korkusundan dolayı

¹⁴⁰ Hz. Nuh tufanı el-Ankebût 29/14 ve Hz. Mûsâ tufanı el-A'râf 7/133 âyetlerinde geçmektedir.

¹⁴¹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 2/377.

¹⁴² Hûd 11/37-48; Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 17/370-371; Nehhâs, *Meâni'l-Kur'an*, 5/217; Mâturîdî, *Tevîlat*, 8/214; Kurtubî, *el-Câmi'*, 16/348.

¹⁴³ A'râf 7/133; Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 2/57; Ferâhidî, *Kitâbü'l-âyn*, 3/66; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, 1/392.

¹⁴⁴ İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr*, 9/69.

ondan korkarak/feza' tevbe ettiklerini¹⁴⁵ bildirmektedir. Bir diğer deyişle Allah'a isyan etmekten korkan takvalılara şeytandan bir şey geldiğinde, hemen üzerlerindeki Allah'ın nimetlerindeki kudretini düşünerek isyanı terk etmektedirler.¹⁴⁶ Benzer bir yorumla, şeytan insanların çevresinde vesvese ile dolaşmakta ve onlara asi olmayı emretmektedir. Takva sahipleri ise Allah'a isyana götüren bu vesveselere (ve onun olumsuz etkisine maruz kaldıktan sonra) hemen ondan tevbe etmektedir.¹⁴⁷ Hülâsa *tâif* okunuşu âyete; şeytanın bizzat kendisi dokunarak ve/veya vesvesesini atarak müminleri, ancak tevbe ile temizlenilebilecek kötü niyete, duyguya ve hale düşürebileceği manası kazandırmaktadır. Ahfeş (ö. 215/830 [?]), bu âyetteki *tâifi*, bütün kurranın böyle okuduğunu söylemekle birlikte¹⁴⁸ Ebû 'Amr (ö. 154/771), İbn Kesîr (ö. 120/738), Hamza (ö. 156/773) ve Ya'kûb (ö. 205/821) *tayf* şeklinde kıraat etmiştir.¹⁴⁹ Dolayısıyla birçok ilave manaya gelen *tayf* okuyuşu, âyeti geniş bir anlam yelpazesıyla yorumlamaya imkân vermektedir:

Tayfın dönmek/dolanmak manası, harama bakmakla şeytandan atılan (zehirli ok gibi)¹⁵⁰ vesvese ve benzerinin, insanın zihninde dolanması ve onun bir gaflet anını bularak kalbe inmesi şeklinde yorumlanabilir. Bu anlam, kökün *kadına kalbi meyil* manasıyla da örtüşmektedir. Ayrıca bu mana şeytanın; insanın sağından, solundan, önünden ve arkasından dolaştığı¹⁵¹ haberine uygun düşmektedir. Bu tasavvurun halk nezdinde şifa, kaza ve belalara karşı sığınma ve korunma amaçlı verilen sadakaların, kişinin başı üzerinde dolandırılması¹⁵² şeklinde karşılık bulduğu düşünülebilir.

Tayfın azap manasını âyette, şeytandan gelen vesvesenin olumsuz etkileriyle takvalı insanların elem duymasına sebep olacağı ile karşılamak mümkündür. Bu durumda takvalılar, günaha meylettiren vesvesenin hâsıl ettiği vicdani ıstıraplarını ve kötü düşüncelerini tevbe ile hemen gidermeye çalışmaktadırlar.

Tayfın kök manalarından olan sal, içi hava dolu malzemelerin ve/veya ağaçların bağlanarak su üzerinde taşımayı sağlayan alettir. Sal ile seyirde,

¹⁴⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 2/82; Mâturidî, *Te'vilat*, 5/122-123.

¹⁴⁶ Nehhâs, *İrâbu'l-Kur'ân*, 338.

¹⁴⁷ Hevvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-Azîz*, 2/68.

¹⁴⁸ Saîd b. Me'sâde el-Mücâşî, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Emin el-Verd (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985), 2/540.

¹⁴⁹ Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Durayd, *Kitâbu cemheratu'l-luga*, thk. Remzî Münîr Ba'lbekki (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 2/922; Ahmed İsâ el-Ma'sarâvî, *el-Kâmilü'l-mufassal fî'l-kırâati'l-erbe 'ate aşar* (Kâhire: Dâru'l-İmâmiş-Şâtübî, 2009), 176; el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ukberî, *İmlâü mâ menne bihi'r-Rahmân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1979) 1/291.

¹⁵⁰ "Harama bakmak, şeytanın zehirli oklarından. Kim onu Allah korkusuyla terk ederse Allah onun yerine öyle bir iman verir ki tadını kalbinde bulur" Taberânî, 2/328: <https://www.hadisveritabani.info/hadis/ara?kelimeg=%D8%B3%D9%87%D9%85+%D9%85%D8%B3%D9%85%D9%88%D9%85&karamaTuru=tkg&karama=g&sayfa=1> Erişim: 14.01.2023

¹⁵¹ el-A'râf 7/16-17.

¹⁵² Kalafat, "Diyarbakır ve Çevresi Örnekleri ile Halk İnançlarında Tavaf/Dönme", 454-455.

üzerine taşınacak varlıkları dengeli koymak, eşyanın ağırlığını, rüzgârı ve dalgaları hesaba katmak ve yol alırken dikkatli olmak gerekmektedir. Takvalı müminler de dalgalı hayat yolunda istikamet üzere seyrederken, insan ve cin şeytanlarından gelebilecek vesvese, fitne ve fesat rüzgârlarına/dalgalarına karşı daima dikkatli olmalıdır. Taşdıkları en değerli varlıkları imanı ve salih amellerini ahiret sahiline ulaştırmakta azami gayreti göstermelidir anlamlarını âyete uyarlamak mümkündür.

Tayfın, sara hastalığı¹⁵³ manası, bu hastalığa tutulan kimsenin geçici kısa sürede fiziki ve ruhi dengesinin bozulmasını ve iradesini kaybetmesini akla getirmektedir. Bu kök mana ile âyete bakıldığında takvalıların, şeytandan gelen vesvese ile ruhi ve fiziki muvazeneleri bozulmaktadır. Ancak bu nefsanî gaflet/baygınlık hali geçer geçmez iradelerine sahip ve kendilerine hâkim olmaları, vesvesenin bu olumsuz etkisini Allah'a yönelerek gidermeleri, kalbî huzur ve sükûn ile hayatlarına devam etmeleri istenmiş olmaktadır.

Tayf kelimesinin “kalbî meyil ve kalbe gelen kötü düşünce” manası, Hz. Ömer döneminde mescitte ibadet eden bir genci, bir kadının arzulanması ve kendisine davet etmesi şeklinde yaşanan bir olay üzerinden örnekendirilebilir. Takvalı gencin kalbi önce ona ve davetine meyletmiş ancak bu âyeti hatırlayınca birkaç defa ayılma-bayılmadan sonra vefat etmiştir.¹⁵⁴ Bu hadiseyi, Hz. Yusuf kıssasındaki gibi kadın-erkeğin birbirine meyletmesi¹⁵⁵ anlamında mutlak olarak değerlendirmek mümkündür. Her iki olay ışığında âyete bakıldığında karşı cinsler, haram yolla oluşan kalbî meyillerini, Allah'ın azametini hemen hatırlayarak terk edebildikleri¹⁵⁶ düşünülebilir.

Tayfın hayal ve rüya kök manaları, şeytanın kalbe attığı kötü düşüncelerin hayale benzemesi ile gerekçelendirilebilir.¹⁵⁷ Allah'ın (cc), insanın kalbinden geçenleri bildiği ve bununla da hesaba çekeceği¹⁵⁸ düşünülürken zihin/hayal dünyasının iyilikle doldurulması istenmiş olmaktadır. Dolayısıyla âyet, kişinin hayırlı niyet, söz ve işleri hayal etmesini ve vesvese şeklinde aklına geliveren kötülükleri, Allah'ı hatırlayarak zihninden silmesini istemektedir. *Tayfın rüya manası* dikkate alındığında kişinin, uyanık halde iken iyilikle doldurulan zihninin, rüya halinde dahi kötü düşünceyi Allah'ı anarak savmasına karşılık gelmektedir.

*Tayfın gece karanlığı/günahtan üzülme, korkmak ve günah isabet etmesi*¹⁵⁹ kök manalarının âyete kısaca şu manaları kazandırdığı düşünülebilir. Takvalı

¹⁵³ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/534.

¹⁵⁴ Gencin cenazesini Hz. Ömer kaldırmıştır. İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm* 3/534.

¹⁵⁵ Yûsuf 12/24.

¹⁵⁶ İbrahim Yıldız, *Kur'an İnsan ve Yanılgı*, Bursa: Emin Yayınları, 2019, 93-94.

¹⁵⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/426.

¹⁵⁸ el-Bakara 2/284. Geniş değerlendirmeleri için bk. er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/135-138.

¹⁵⁹ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/534.

kimseler, tehlikelerle dolu gece karanlığına benzeyen şeytanın vesvesesinin kendilerine isabet etmesinden korkmaktadır. Bu vesveselere karşı boş bulunarak günah işlediklerinde buna üzülmemektedir. Ancak bunu sırf kuru üzüntü halinde bırakmayıp, Allah'ı anmakla günahı hemen terk etmekte ve onun yıpratıcı etkisinden kurtulmaktadır. Benzer duruma düşmemek için irade ve azimlerini Allah'ı anarak pekiştirmektedir.

Tayfın gök kuşağı/rengleri çerçevesinde, şeytanın insana attığı gece karanlığına benzeyen kötü düşünceleri rengârenk göstermesi akla gelmektedir. Zira bu mana şeytanın, insanı aldatmak için haramları ve kötü düşünceleri süsleyeceği tehdidiyle¹⁶⁰ örtüşmektedir. Süsün rengi, parlaklığı ve çeşitliliği nispetinde ilgiyi, süslenen malzemenin üzerine çekmektedir. Şeytanın bizatîhi kendisine ve/veya verdiği vesveselere *tâif* denilmekle bir manada onun hakkı batıl, yanlış doğru göstermekte ikna edici pek çok hileye ve tecrübeye/rengârenk sahip olduğu zımnen hatırlatılmış olmaktadır. Kelimenin bu manası, “şehirlerarası dolaşan yolcular” anlamına gelen *tâif* ile de bağlantılı görünmektedir. Çünkü memleketleri çok dolanan yolcular, rengârenk mekânları görüp içinden geçmektedir. Dolaştıkları yerlerde gök kuşağının alıcı renkleri gibi farklı ve ilgi çekici mekânları, eşyayı görmekte ve (rengârenk) tecrübeler edinmektedir. Aynı şekilde bir şehre ulaşmak isteyen yolcu, nice inişler yokuşlar ve kıvrımlar geçmektedir. Şeytan da hilesiyle insanın etrafında dolanmakta ve muhatabı insanı aldatma hedefine türlü desiselerle ulaşmaya çalışmaktadır. Takvalı kimseler ise kalplerine onun dokundurmaya çalıştığı vesveseleri/dürtme, hayalleri ve kuruntu esintilerini fark ederek hemen Allah'a sığınmaktadır, ilahi emir ve yasakları hatırlayarak hakikati görüvermekte ve şeytanın yıkıcı telkinlerini def edivermektedir.¹⁶¹

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim'de t-v-f kökünden türetilmiş tavâf, tûfân, tâif, tâife ve tavvâf gibi birçok kelime isim ve fiil formlarıyla kullanılmıştır. Anılan kavramların, âyetlerin iniş sırasına göre belirli bir tertipte olmaması, Kur'an'ın hitabî bir kitap olmasıyla ilişkilendirilmiştir. Ancak taşıdıkları manaların iniş seyri bakımından kısmen düzenli bir çıkarıma imkân verebildiği müşahede edilmiştir. Aynı şekilde bu kavramların bir şeyi korumak için çevresinde dolanmaktan, geniş alanı kaplamaya, seyahat etmeye ve yayılmaya kadar geniş anlam yelpazesi bulunduğu görülmüştür. Bu kök manaların Kur'an'da daha ziyade tavâf, tûfân ve tâife ifadelerinin geçtiği âyetlerde yaygın olarak kullanıldığı mülâhaza edilmiştir.

¹⁶⁰ el-Hicr 15/39.

¹⁶¹ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 2/546.

Tavâf kavramı, dünya hayatına dair âyetlerde sözlük ve terim anlamıyla bedenî/fiilî - cevval ibadet, âfet-felaket manasında kullanılmıştır. Bedeni fiili ibadet manası, Kâbe'nin etrafındaki ve Safa Merve arasındaki tavâfta konu edilmiştir. Bu minvalde Safa Merve tepecikleri çevresinde ve arasında gidip gelmeler için kullanılan tavâfın, âyete muhalif olarak s'ay kavramıyla karşılanmasının isabetsiz olduğu mülahaza edilmiştir. Tavâfın âfet-felaket manası, ilahi emre muhalefet eden bazı kimselerin âfetle cezalandırılması çerçevesinde yer almıştır. Âhîret hayatından bahseden âyetlerde tavâf, cennet halkından bahseden âyetlerde hizmetçilerin türlü ikramlar için efendilerinin etrafında ibadet şevkiyle dönüp durmalarında kullanılmıştır. Cehennemliklerin durumundan bahseden âyetlerde ise onların, azap mevkilerinin etrafında dolanmaları ve arasında gidip gelmeleri şeklinde anlatıldığı fark edilmiştir. Tavâfın her iki dünya hayatıyla ilgili âyetlerde ortak olduğu bir diğer nokta hizmetçilerin, efendilerine hizmet ederken yanlarına izinsiz girip çıkmalarıdır. Ancak cennet ehlinin bu hizmeti memnuniyetle ve ibadet şevkiyle yaptığı karinelerle sabitken, dünya hizmetçilerinde bunun belirgin olmadığına hükmedilebilir. Dolayısıyla dünya ve âhîret hayatından bahseden âyetlerde tavâfın, ibadet, maddi-manevi ikram ve âfet/azap manalarında ortak kullanıldığı ve bunun herhangi bir zıtlık oluşturmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Nitekim dünyada ibadet maksatlı tavâf emredilmekle, bir manada sınırsız ikramlarla hizmetçilerin tavaf edeceği cennet hayatına teşvik edilmektedir. Kâbe'ye tavaf için gelen hacıların Allah'ın misafirleri oldukları, tavâfın kök manasındaki uzak beldeler etrafında ve arasında dolanan kralın elçileri manasıyla da örtüşmektedir.

İnsan için dünyada tehlikeli görülen ve sakındırılan tavâf, şeytan tarafından atılan, insanın çevresinde dolanarak gaflet anında kalbine vesvese taşıyan ve onu istikametten saptıran tavâftır. Aynı şekilde ekseriyetle geceleyin gelen afetlere ve geçmiş kıssalarda anlatılan tufanlara maruz kalmamak için aynı yanlışların tekrar edilmemesi hatırlatılmış olmaktadır. Ancak Hz. Nûh ve Mûsa'nın kavimleri özelindeki tufanın ve diğer bazı âfetlerin, insanları inkâr ve isyandan sakındırması, ibret aldırması ve yeryüzünden kötülerini ayıklaması yönüyle faydalı olduğuna hükmedilebilir. İnsanın sakındırıldığı nihai tavâf ise ahirette cehennem azap mekânları arasında dolandırılmalarına sebep olacak tavaftır. Ki bunun; batılların ve şeytanın kötülük ve vesvese kuşatmasını yarmakla gerçekleşeceği aşikârdır.

T-v-f kökü aynı şekilde hissî ve manevi anlamlara da sahip bulunmaktadır. Bunlar arasında hayal, rüya, kalbî meyil, şeytandan gelen dürtüler ve günah anlamları sayılabilir. Anılan kök manaları daha çok tâif kalıbının içinde yer aldığı âyetlerde kullanılmıştır. Tavefe kökünün yaygın ölüm getiren âfet,

salgın hastalık ve azaba maruz kalmak gibi maddi hususlara dair anlamları da bulunmaktadır. Bu manaların ise daha ziyade içerisinde tûfân lafzının geçtiği âyetlerde kullanıldığı değerlendirilebilir.

Çalışmanın bulguları arasında kelimenin *tayf* mastarının ve kök manalarından; memleketleri gezmenin, salın, sara hastalığının ve cinnetin Kur'ân'da doğrudan kullanılmadığıdır. Daha önemli bir tespit ise bir âyetin tefsirinde, içerisinde yer alan kelimelerin farklı kıraatleri mevcut ise mutlaka onun da yoruma dâhil edilmesinin gerekliliğidir. Çalışmamızın tâif örneğinde görüldüğü üzere bu kelimenin *tayf* kıraati, ilgili âyete çok farklı manalar vermeyi mümkün kılmıştır.

Bir bütünün parçası kök manasındaki *tâifenin*, Kur'ân'da sayıca çok kullanılmasına rağmen mana bakımından kişi ve insan topluluklarından bir zümre ile sınırlı kaldığı görülmektedir. Âhiret hayatını anlatan âyetlerde kullanılmayan tâife, dünya hayatına dair âyetlerde Mümin, Ehl-i Kitap, Müşrik ve Münafıkların hem kendi içerisinde ve hem de aralarında farklı sayıdaki gruplar için kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

- Altuncü, Muhammed. *el-Mu'cemu'l-mufassal fî tefsîr-i garîbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Askerî, Ebû Hilâl. *el-Furûku'l-lugaviyye*. thk. Muhammed İbrahim Selim. Kâhire: Dâru'l-ilm ve's-Sekâfe, t.y.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcü'l-Lüga*. thk. Ahmed Abdülgafûr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm, 3. Basım, 1984.
- Cürçânî, Ebû Bekr Abdulkâhir. *Kitâbü delâilî'l-icâz*. Ta'lik. Mahmud Muhammed Şâkir. Kâhire: Mektebetu Hâncî, 1984.
- Çoruhlu, Yaşar. "Türk Sanatında Tavaf Ritüelinin Yeri". *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına*. ed. Hayrunnisa Alan v.dğr. 73-92. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2008.
- Duman, M. Zeki. *Beyânu'l-Hak*. 2 Cilt. Ankara: Fecr, 3. Basım, 2016.
- Endelusî, Ebû Hayyân. *el-Bahru'l-muhîr*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcud. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1993.
- Ferâhî, Abdulhamîd. *Mufredâtu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ecmel Eyyûb el-İslâhî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.
- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-'ayn*. thk. 'Abdulhamîd Hindâvî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd *Meâni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 3. Basım, 1983.

- Günay, İlhami. *Başlangıcından Bugüne Kur'an'ın Türkçe Tefsir ve Tercümesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Haçkâli, Abdurrahman. "Adetli Kadının Namaz Kılması, Oruç Tutması, Tavaf Etmesi ve Mescide Girmesi". *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-V İbadetler ve Aile Hayatı ile İlgili Bazı Meseleler, Afyonkarahisar*. 283-298. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Halebi, Semîn. *Umdetu'l-huffâz fî tefsir-i eşrafi'l-elfâz*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996.
- Hevvârî, Hûd b. Muhakkem. *Tefsîru Kitâbillâhi'l-Azîz*. thk. Said Şerîfî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1990.
- Heyet. *Mu'cemü'l-vesît*. Mısır: Mektebetü'ş-Şuruku'd-Devliyye, 4. Basım, 2004.
<https://www.hadisveritabani.info/hadis/ara?kelimeg=%D8%B3%D9%87%D9%85+%D9%85%D8%B3%D9%85%D9%88%D9%85&aramaTuru=tkg&arama=g&sayfa=1> Erişim: 14.01.2023
- İsfehânî, Râgîb. *el-Mufredât fî garibi'l-Kur'an*. Y.y: Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz, ts.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tûnus: Dâru't-Tûnisiyye li'n-neşr, 1984.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak. *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-Azîz*. thk. er-Rahhâle el-Fârûk. 8 Cilt. Katar: Vezâratü'l-Evkâf, 2. Basım, 2007.
- İbn Durayd, Ebu Bekr Muhammed. *Kitâbu cemheratu'l-luga*. thk. Remzî Münîr Ba'lbekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Fâris, Ahmed b. Zekerıyyâ. *Mu'cemu mekâyîsi'l-luga*. thk. Abdusselam Muhammed Hârûn. 6 Cilt. b.y.: Dârü'l-Fıkr, 1979.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 2. Basım, 1999.
- İbn Manzûr, Cemâlüddin Muhammed b Mükrim. *Lisânü'l-Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr v.dğr. 6 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Meârif, ts.
- İmru'u'l-Ğays. *Divânu İmri'i'l-Ğays*. şrh. Ebî Sa'îd es-Sukkerî. thk. Enver 'Alyân Ebû Suveylim – Muḥammed 'Ali eş-Şevâbîke. el-'Ayn: Merkezu Zâyid li't-türâşve't-târîḫ, 2000.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara ÜİFY, 1975.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dini ve Ahlâki Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.
- Kalafat, Yaşar. "Diyarbakır ve Çevresi Örnekleri ile Halk İnançlarında Tavaf/

- Dönme”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır*. ed. Bahaeddin Yediyıldız-Kerstin Tomenendal. 2/453-462, Ankara: Diyarbakır Valiliği, 2008.
- Karagöz, Mustafa. “Kur’ân Kavramlarının Anlamını Belirlemede Artzamanlı ve Eşzamanlı Semantiğin Rolü”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 43/2 (2017), 313-363.
- Kisâî, Ali b. Hamza. *Meâni’l-Kur’ân*. nşr: İsâ Şehhâte İsa. Kâhire: Dâru Kubâ, 1998.
- Koç, Zafer. “Âdetli Kadının Mescide Girmesi, Tavaf Yapması, İddet Bekleyen Kadının Evden Çıkması ve Haccetmesi”. *Güncel Dini Meseleler İstisare Toplantısı VI: Zekât, Evlilik, Kadınların İbadet ve Sosyal Hayatı ile İlgili Farklı Görüşlerin Yeniden Değerlendirilmesi, Afyonkarahisar*. 243-286. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Kurtubî, Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, tsh: Hişâm Semie el-Buhârî, Riyad: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 2. Basım, 2003.
- Ma’sarâvî, Ahmed İsâ. *el-Kâmilü’l-mufassal fî’l-kirâati’l-erbe ‘ate a’sar*. Kâhire: Dâru’l-İmâmî-Ş-Şâtubî, 2009.
- Mahmudov, Elşad. “Zâtürrikâ’ Gazvesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/152. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2005.
- Mâverdî, Ebu’l-Hasen Ali. *en-Nüketu ve’l-uyûn*. nşr. Abdulmaksûd b. Abdurrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubî’l-İlmiyye, ts.
- Mecmau’l-Lugati’l-Arabiyye, *Mu’cemu elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*. Kâhire: y.y., 1988.
- Merkezu’d-Dirâsât-i ve’l-ma’lûmât-i’l-Kur’âniyye. *Mevsûatu’t-tefsîri’l-me’sûr*. ed. Musâid b. Süleymân et-Tayyâr. 24 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2017.
- Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmud Şehhâte. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü’t-Tarihu’l-Arabî, 2002.
- Mücâşîi, Saîd b. Mesa’de. *Meâni’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Emin el-Verd. 2 Cilt. Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1985.
- Müsennâ, Ebû Ubeyde Ma’mer. *Mecâzü’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Fuâd Sezgin. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetu Hâncî, ts.
- Nehhâs, Ebu Ca’fer Muhammed. *İrâbu’l-Kur’ân*. thk. Hâlid el-Ali. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife 2008.
- Nehhâs, Ebû Ca’fer. *Meâni’l-Kur’âni’l-Kerîm*. thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. 6 Cilt. Mekke: Câmiatu Ümmi’l-Kurâ, 1988.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu’l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1981.

- Reşîd, Nâsır b. Sa'd. "Tefsir Kitaplarında Taif". çev. Sümeyra Nalbant. *Akademik Sıyer Dergisi* 5 (Ocak 2022), 101-119.
- Sâmirâî, Fâzıl Sâlih. *et-Ta'birü'l-Kur'ânî*. Ammân: Dâru Ammâr, 4. Basım, 2006.
- Sicistânî, Ebu Bekr Muhammed b. Uzeyz. *Garibü'l-Kur'ân*. thk. Heyet. Kahire: Mektebetu Muhammed Ali, 1963.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vil-i âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdulmuhsin et-Türkî. Kâhire: Dâru Hicr, 2001.
- TDK, Türk Dil Kurumu. "Güncel Türkçe Sözlük/tavaf, tavaf etmek". Erişim 23 Şubat 2023 <https://sozluk.gov.tr/>
- Ukberî, el-Hüseyn b. Abdillâh. *İmlâü mâ menne bihi'r-Rahmân*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1979.
- Ünaydın, Ruşen Eşref. "Çanakkale'yi Tavaf". *Çanakkale*. 26-28. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1950.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 9 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1971.
- Yıldız, İbrahim. *Kur'an İnsan ve Yanılgı*. Bursa: Emin Yayınları, 2019.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim. *Meâni'l-Kur'ân ve İrâbühü*. thk. Abdülcelil Abduh Şelebi. 5 Cilt. b.y.: Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Zemaşşerî, Cârullah Ömer. *el-Keşşâf 'an haqâ'iki't-tenzîl*. thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd. 6 Cilt. Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1998.
- Zemaşşerî, Mahmud b. Ömer Ahmed. *Esâsü'l-belâga*. thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnü's-sûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.